

ЧЕРКЕСОВА А. С.,
аспірант кафедри кримінального
процесу та криміналістики
(Університет державної
фіскальної служби України)

УДК 343.1

СИСТЕМА ГАРАНТІЙ ПРАВ І СВОБОД ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

Автором проаналізовано низку законодавчих норм, що стосуються процедури застосування запобіжних заходів. Їх сукупність систематизується у відповідні групи. Акцентовано увагу на тому, що всі гарантії прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого повинні застосовуватись у їх органічній єдності з метою досягнення основних засад кримінального провадження.

Ключові слова: гарантія прав і свобод, обмеження прав і свобод, запобіжний захід, система.

Автором проаналізовано ряд законодательных норм, которые касаются процедуры проведения мер пресечения. Их совокупность систематизируется в соответствующие группы. Акцентируется внимание на том, что все гарантии прав и свобод подозреваемого, обвиняемого должны применяться в их органическом единстве с целью достижения основных принципов уголовного производства.

Ключевые слова: гарантии прав и свобод, ограничения прав и свобод, мера пресечения, система.

The author has analyzed a number of legislative provisions relating to the procedure of applying precautionary measures. Their totality is systematized into appropriate groups. The attention is focused on the fact that all the guarantees of rights and freedoms of the suspect, accused person should be applied in their organic unity to achieve the basic principles of criminal proceedings.

Key words: guarantee of rights and freedoms, restriction of rights and freedoms, precaution, system.

Вступ. Процесуальний порядок реалізації гарантій прав і свобод людини під час їх обмеження у кримінальному провадженні є, на нашу думку, найважливішим структурним елементом процедури дотримання та захисту прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого.

Дослідженням питань гарантій прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого у світлі наближення України до європейських стандартів захисту прав та основоположних свобод людини займається чимало науковців, серед них Ю.В. Бубир, В.К. Матвійчук, О.В. Мироненко, М.М. Олашин, В.О. Рибалко, В.І. Чорнобук. Однак, аналізуючи сучасне законодавство, простежуються певні прогалини та недоліки у практичній реалізації гарантій прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого під час застосування запобіжних заходів. Саме тому автор зосередила увагу на системі гарантій прав і свобод людини під час застосування до неї запобіжних заходів, їх практичній реалізації.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей інституту гарантування прав і свобод підозрюваних, обвинувачених під час застосування запобіжних захо-

дів; систематизація гарантій прав і свобод людини під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні.

Результати дослідження. Науковий аналіз реалізації гарантій прав та свобод людини під час застосування запобіжних заходів розпочнемо з основної, на наш погляд, гарантії – вичерпного переліку підстав, за наявності яких запобіжні заходи можуть бути застосовані.

Хоча перелік підстав застосування запобіжних заходів, поданий у КПК України, можна вважати вичерпним, проте зазначена норма містить, на нашу думку, великий суб'єктивний підтекст. Адже формулювання «наявність обґрунтованої підозри» різними посадовими суб'єктами (слідчим, прокурором) сприймається на власний розсуд та суб'єктивне переконання останніх.

Для практичних працівників іноді такі обставини, як тяжкість скоєного злочину, судимість, відсутність постійного місця проживання, набувають значення підстав застосування запобіжного заходу незалежно від того, який вплив ці обставини можуть здійснити на майбутню поведінку підозрюваного, обвинуваченого.

Рішення про застосування запобіжного заходу не повинно ґрунтуватися виключно на інтуїції. У розпорядження компетентного органу мають бути надані достатні дані, які підтверджують імовірність недобросовісності підозрюваного, обвинуваченого. Застосування запобіжного заходу багато у чому визначається характером (властивостями вчиненого злочину), одним із найважливіших серед яких є тяжкість висунутого обвинувачення. Однак лише суворість санкції не може та не повинна вичерпувати умови, які слід враховувати під час обрання запобіжного заходу.

Позиція Європейського суду з прав людини, наприклад, щодо ймовірності втечі підозрюваного, обвинуваченого та його переховування від правоохоронних органів зводиться до таких ключових моментів:

1) така ймовірність не може оцінюватися лише на основі покарання, що загрожує певній особі, при цьому слід урахувати й інші релевантні обставини (які або можуть підтвердити ймовірність утечі, або зробити її незначною). При цьому треба враховувати характер обвинуваченого, його моральні якості, його кошти, зв'язки з державою, у якій його переслідували за законом, та його міжнародні контакти;

2) під час оцінки ризику переховування від правосуддя може братися до уваги (поряд з іншими обставинами) той факт, що особа вже ухилялася від правоохоронних органів;

3) лише поведінка співобвинуваченого не може бути вирішальним фактором для оцінки ризику переховування від правосуддя іншого співучасника; така оцінка має базуватися на особистих обставинах особи, щодо якої застосовується запобіжний захід;

4) національним судам слід урахувати те, чи була можливість в обвинуваченого у зв'язку із здійсненням щодо нього процесуальних дій (із змісту яких він міг зрозуміти, що стосовно нього було розпочате кримінальне переслідування) втекти раніше. Якщо така можливість була, а обвинувачений нею не скористався, то ризик утечі на момент розгляду питання про тримання під вартою (чи застосування іншого запобіжного заходу) істотно зменшується;

5) на оцінку можливого ризику переховування від правоохоронних органів може впливати й інформація про те, що особа терміново збуває житло, в якому вона тривалий час проживала, закриває рахунки в банку, придбаває валюту, звільняється з роботи. Однак така інформація не повинна бути голослівною, вона повинна бути підтвердженою;

б) вказівка у рішенні про продовження строку запобіжного заходу на ті ж самі підстави, що й у рішенні про його застосування, є неприйнятною; слід наводити додаткові мотиви для обґрунтування потреби збереження такого запобіжного заходу [1, с. 156–157].

Однак під час вирішення питання про застосування певного запобіжного заходу слідчий суддя повинен оцінити вагомість наявних доказів про вчинення особою кримінального правопорушення як основної обставини, тому, окрім загальної характеристики особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення, особа, яка звернулася із клопотанням про застосування запобіжного заходу, подає наявні матеріали справи, які підтверджують «розумну підозру» (Європейський суд з прав людини застосовує цей

термін для визначення міри переконаності судді під час застосування запобіжних заходів) у вчиненні кримінального правопорушення [2, с. 223].

Так, гарантією дотримання прав та свобод підозрюваного, обвинуваченого під час їх обмеження у процесі застосування запобіжних заходів є не лише вичерпний перелік підстав такого застосування, а й контрольню-погоджувальна діяльність слідчого судді.

21.02.2017 року слідчий суддя у справі № 211/815/17-к виніс ухвалу, в якій не задовольнив клопотання слідчого щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, мотивуючи це тим, що «особа підозрюється у вчиненні злочину середньої тяжкості, згідно з матеріалами кримінального провадження з'являється за першою вимогою до слідчого та прокурора, від органів досудового розслідування не переховується. Є інвалідом третьої групи та має на утриманні двох малолітніх дітей, одружений, що свідчить про міцність його соціальних зв'язків, має постійне місце проживання. Зазначені обставини свідчать про те, що нині відсутні ризики, передбачені статтею 177 КПК України, що свідчить про можливість застосування більш м'якого запобіжного заходу до підозрюваного, адже в судовому засіданні не доведено, що жоден з більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим статтею 177 КПК України» [3].

Зміна запобіжного заходу на менш м'який чи на більш суворий також є гарантією прав підозрюваного, обвинуваченого та завжди має бути чітко обґрунтована у відповідному клопотанні й у жодному разі не може бути застосована для тиску на підозрюваного.

Підставою зміни запобіжного заходу на більш суворий є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також за наявності достатніх даних, які дають підстави слідчому судді вважати, що підозрюваний здійснив дії, передбачені частиною першою статті 177 КПК України. Найчастіше приводом для зміни запобіжного заходу на більш суворий є порушення (недотримання) підозрюваним умов раніше застосованого до нього запобіжного заходу.

Запобіжний захід змінюється на більш м'який, якщо підозру змінено на менш тяжку чи ступінь імовірності неналежної поведінки підозрюваного або настання ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, стає незначним, у результаті чого можна запобігти зазначеним ризикам шляхом застосування більш м'яких запобіжних заходів. Якщо вина заарештованої особи доведена, вона активно допомагає слідству, розкаюється, відшкодовує збиток, виникають підстави для зміни запобіжного заходу, наприклад, на захід, не пов'язаний із триманням під вартою [4, с. 224].

Зазначені вище процесуальні норми є, на нашу думку, не чим іншим, як гарантіями прав та свобод підозрюваного, обвинуваченого, адже без сукупності достатніх підстав (перелік яких зазначений у законодавстві) та без дотримання чітко встановленого порядку подання і самого змісту клопотання останнє слідчим суддею не задовольняється.

Стаття 193 КПК України містить низку гарантій дотримання прав підозрюваного, обвинуваченого, серед яких: слідчий суддя, суд, до якого прибув або доставлений підозрюваний, обвинувачений для участі у розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу, зобов'язаний роз'яснити його права; на слідчого суддю, суд покладено обов'язок вжити необхідних заходів для забезпечення захисником підозрюваного, обвинуваченого, якщо останній заявив клопотання про залучення захисника, якщо участь захисника є обов'язковою або якщо слідчий суддя, суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника; за клопотанням сторони захисту слідчий суддя, суд може заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу; також закріплена гарантія, яка зазначає, що будь-які твердження чи заяви обвинуваченого, зроблені під час розгляду питання про застосування запобіжного заходу, не можуть бути використані проти нього ні на доведення його винуватості у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він обвинувачується, ні у будь-якому іншому правопорушенні.

Таким чином, закон зобов'язує слідчого суддю і суд підходити до вирішення питання про обрання запобіжного заходу не механічно, а оціночно щодо кожної окремої підстави, ке-

руючись при цьому принципом презумпції невинуватості і правилами, які з цього принципу слідуєть, зокрема правилом про тлумачення усіх сумнівів у доведеності обставин, на яких ґрунтується обвинувачення та ризику, на користь обвинуваченого [5, с. 79]

Іншими гарантіями дотримання прав та свобод підозрюваного, обвинуваченого є можливість надавати клопотання про зміну запобіжного заходу, що реалізується (ст. 201 КПК України); негайність припинення дії запобіжних заходів, якщо закінчився строк дії такої ухвали або ж було винесено виправдувальний вирок чи закрито справу (ст. 203 КПК України); заборона затримання без дозволу слідчого судді підозрюваного, обвинуваченого за підозрою у тому ж правопорушенні, за яке раніше було застосовано запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою (ст. 204 КПК України).

Окрему увагу слід приділити ст. 206 КПК України, яка визначає обов'язки судді щодо захисту прав людини, адже кожна частина цієї статті є гарантією захисту та дотримання прав і свобод людини в кримінальному провадженні.

Гарантією захисту прав та свобод у кримінальному провадженні є також ч. 1 ст. 207 КПК України, яка зазначає, що ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді без наявності чітко визначених підстав: 1) у разі вчинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення; 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні (ч. 2 ст. 207 КПК України).

У статтях 211, 212 та 213 КПК України також міститься низка гарантій підозрюваного, обвинуваченого. Так, строк затримання не може перевищувати 72 години загалом, де після спливу 60-ти годин затримана особа має бути доставлена до слідчого судді, інакше вона має бути звільнена негайно. За цей час затриманому має бути надана в разі необхідності належна медична допомога, також роз'яснюються його права, обов'язки, підстави затримання, надається можливість зв'язатися з іншою особою на розсуд затриманого для повідомлення про факт затримання.

Проаналізувавши основні гарантії прав та свобод підозрюваного, обвинуваченого під час застосування запобіжних заходів, доречно їх систематизувати таким чином:

– до першої групи належать права підозрюваного, обвинуваченого, що можуть бути гарантіями інших його прав (так, наприклад, право підозрюваного знати у вчиненні якого злочину його підозрюють, є гарантією права збирати і надавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, оскільки останнє може бути реалізовано за умови, що особа вже знає про висунуту посадовими особами щодо неї підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Крім того, право підозрюваного знати у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють є гарантією й інших прав: давати пояснення, показання з приводу підозри, оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді [6, с. 40]; інший приклад – право підозрюваного ознайомлюватись із матеріалами справи (ст. 221 КК України) слугує гарантією визначення обсягу доказування (ст. 349 КПК України), а також гарантією права оскаржувати дії суб'єктів, що здійснювали досудове слідство (ст. 303 КПК України). Прикладом одного права обвинуваченого, яке слугує гарантією іншого права обвинуваченого, є право обвинуваченого ознайомлюватись та досліджувати документи, долучені до матеріалів кримінального провадження, яке забезпечує право обвинуваченого (його захисника) ставити запитання стосовно такого документа, а також право просити суд виключити його з числа доказів, якщо новий доказ викликає сумнів у його достовірності (ч.ч. 2, 3 ст. 358 КПК України);

– другу групу становлять повноваження слідчого з охорони та захисту прав підозрюваного, обвинуваченого (обов'язок слідчого роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника закріплений у ст. 20 КПК України. Причому в законодавстві не лише проголошено цей загальний обов'язок, а і встановлено спеціальні процесуальні засоби для його виконання. До них належать обов'язки суб'єкта, наділеного державно-владними повноваженнями, зокрема, надати затриманій особі чи особі, яка тримаєть-

ся під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника (ст. 48 КПК України); розглянути клопотання під час досудового розслідування (ст. 220 КПК України); повідомити про завершення досудового розслідування та надати доступ до матеріалів досудового розслідування (ст. 220 КПК України); ще одним прикладом є ст. 49 КПК України, де закріплюється обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду залучити захисника для здійснення захисту за призначенням у зазначених у статті випадках;

– діяльність захисника та законного представника щодо забезпечення прав підозрюваного, обвинуваченого [6, с. 42] зараховуємо до третьої групи гарантій прав та свобод підозрюваного, обвинуваченого під час застосування запобіжних заходів (уся діяльність зазначених суб'єктів спрямована на надання правової допомоги особі, участь у процесі доказування та захисті прав, свобод і законних інтересів підозрюваного – ст.ст. 46, 47, 48 КПК України, ст.ст. 52, 53 КПК України, ст. 174 КПК України, ст. 201 КПК України, п. 2 ч. 3 ст. 295 КПК України, ст. 303 КПК України та ін.);

– до четвертої групи зараховуємо прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за додержанням прав підозрюваного (повноваження, пов'язані із забезпеченням законності досудового розслідування, зокрема, забезпечувати вимоги закону щодо додержання розумних строків під час досудового розслідування, брати участь у проведенні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих (ч.ч. 1–3 ст. 28 КПК України, ст. 220 КПК України, ч. 3 ст. 246 КПК України, п.п. 7, 8, 10, 12 ч. 2 ст. 36 КПК України). У п. 1 Наказу Генеральної прокуратури України «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність» № 4/Ігн від 03.12.2012 р. визначено, що завданням прокуратури є забезпечення належної організації нагляду за додержанням прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства і держави під час здійснення оперативно-розшукової діяльності щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів, розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб [7]. Аналіз змісту положень ст. 36 КПК України, де окреслено повноваження прокурора щодо здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва, свідчить про те, що прокурор володіє вельми широким набором засобів наглядової діяльності. Таким чином, прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за додержанням прав підозрюваного є дуже важливою гарантією їх забезпечення, адже прокурор здійснює наглядові функції протягом усього досудового розслідування та повинен як сприяти охороні прав і законних інтересів громадян, так і вживати заходи для усунення будь-яких порушень закону [6, с. 43];

– п'яту групу становить судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного (на досудовій стадії здійснюється слідчим суддею: наприклад, ст.ст. 225, 234, 237, 240, ч. 3 ст. 245, ч. 1 ст. 257, ст.ст. 260–264, 267–270 КПК України). Судовий контроль на стадії досудового розслідування має гарантійний правоохоронний характер як стосовно людини, так і щодо правосуддя у кримінальних провадженнях, оскільки він покликаний не допустити незаконне обмеження конституційних прав учасників кримінальної процесуальної діяльності, а у разі необхідності – швидко й ефективно їх поновити.

Висновки. Проаналізувавши процесуальні гарантії під час застосування щодо підозрюваного, обвинуваченого запобіжних заходів, ми можемо констатувати той факт, що підозрюваний та обвинувачений наділений широким спектром прав і свобод, запорукою їх надійного втілення у життя є професійна обізнаність та правова культура суб'єктів, залучених до кримінального провадження, дія усіх гарантій у їх сукупності та взаємозалежності з метою якісної та надійної процедури проведення запобіжних заходів та кримінального провадження загалом.

Список використаних джерел:

1. Рибалко В.О. Наявність ризику переховування від органів досудового розслідування та/або суду як одна з підстав застосування запобіжного заходу / В.О. Рибалко // Форум права. – 2015. – № 2. – С. 156–157.
2. Олашин М.М. До питання застосування запобіжних заходів за КПК України / М.М. Олашин // Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична». – 2015. – Вип. 1. – С. 223.
3. Судова ухвала № 211/815/17-к від 21.02.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64869115>.
4. Мироненко О.В. Зміна запобіжних заходів у досудовому провадженні: проблеми й недоліки процесуального порядку / О.В. Мироненко // Право і суспільство. – 2014. – № 6.2(3). – С. 224.
5. Матвійчук В.К. Процесуальний порядок застосування запобіжних заходів за новим КПК України / В.К. Матвійчук, Г.В. Мартиненко // Юридична наука. – 2013. – № 7. – С. 79.
6. Бубир Ю.В. Система гарантій прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів / Ю.В. Бубир // Форум права. – 2013. – № 4. – С. 43.
7. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність : Наказ Генеральної прокуратури України № 4/Ігн від 03.12.2012 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.

